

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра полоністики

ІНШИЙ У ТВОРЧОСТІ ВИТОЛЬДА ГОМБРОВИЧА

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки IV курсу
ОП «Польська мова та література,
англійська та литовська мови»
спеціальність 035 «Філологія»
Гончаренко Тетяна Олексіївна
Науковий керівник:
д.філол.н., професор Брацка М.В.

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

Кафедри полоністики

протокол №10 від «21» травня 2024 року

завідувач кафедри (підпис)

д.філол.н., проф. Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ

КИЇВ

2024

Анотація

Дослідження творчості Вітольда Гомбровича крізь призму поняття Іншого є центральним завданням цієї бакалаврської роботи. Мета дослідження полягає у вивченні проявів та аспектів Іншості у творчості відомого польського письменника, зокрема у його романах "Трансатлантик" і "Порнографія". Реалізація мети передбачає проведення комплексного аналізу, зокрема, дослідження поняття Іншого в сучасній теорії літературної компаративістики, аналіз літературної етноімагології як методу вивчення іншості, розгляд сучасних інтерпретацій поняття Іншого, а також аналіз творчості Гомбровича для виявлення старих і нових інтерпретацій Іншого. Об'єктом дослідження є згадані романи Вітольда Гомбровича, а предметом – художня реалізація постаті Іншого в його творах.

У роботі використано ряд філологічних методів, таких як компаративний, імагологічний, аналіз та синтез, вона також базується на актуальних дослідженнях у сучасному літературознавстві вітчизняних та зарубіжних вчених, а також на роботах гуманітаристів, які займаються проблематикою іншості. Науковою новизною роботи є самостійний аналіз та опрацювання матеріалу, що дозволило зробити висновки на основі власних досліджень. Практична цінність дослідження полягає в можливості використання його результатів у викладанні польської літератури та написанні наукових робіт.

У результаті проведеного дослідження вдалося виокремити такі постаті Іншого, як: поведінковий, дитячий, квір, світоглядний та поколіннєвий. Постать Іншого в творах Гомбровича реалізується через тісну взаємодію персонажів, де Інший стає рушійною силою сюжету і джерелом конфліктів, які виникають через їхні відмінності від решти.

Ключові слова: Інший, іншість, Вітольд Гомбрович, імагологія.

Annotation

The study of Witold Gombrowicz's work through the lens of the concept of the Other is the central task of this bachelor thesis. The purpose of the research is to study the manifestations and aspects of Otherness in the work of the famous Polish writer, in particular in his novels "Transatlantic" and "Pornography". The realization of the goal involves conducting a complex analysis, in particular, the study of the concept of the Other in the modern theory of literary comparativism, the analysis of literary ethnoimagology as a method of studying otherness, the consideration of modern interpretations of the concept of the Other, as well as the analysis of Gombrowicz's work to identify old and new interpretations of the Other. The object of research is the mentioned novels of Witold Gombrowicz, and the subject is the artistic realization of the figure of the Other in his works.

The work uses a number of philological methods, such as comparative, imagological, analysis and synthesis, it is also based on current research in modern literature of domestic and foreign scientists, as well as on the works of humanitarians who deal with the problem of otherness. The scientific novelty of the work is the independent analysis and processing of the material, which made it possible to draw conclusions based on one's own research. The practical value of the research lies in the possibility of using its results in teaching Polish literature and writing scientific papers.

As a result of the conducted research, it was possible to single out such figures of the Other as: behavioral, children, queer, worldview and generational. The figure of the Other in Gombrowicz's works is realized through the close interaction of the characters, where the Other becomes the driving force of the plot and the source of conflicts that arise due to their differences from the rest.

Key words: Other, otherness, Witold Gombrowicz, imagology.

Зміст

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. Поняття Іншого у сучасній теорії літературної компаративістики....	7
1.1. Літературна етноімагологія як метод вивчення Своїх – Чужих – Інших.....	7
1.2. Інший та його сучасні інтерпретації.....	11
Висновки до розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. Типи Іншості у творчості Вітольда Гомбровича.....	17
2.1. “Порнографія” - роман взаємопов’язаних Інших.....	17
2.2. Інший на тлі аргентинської полонії у “Транс-Атлантику”.....	23
Висновки до розділу 2.....	29
ВИСНОВКИ.....	33
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36

ВСТУП

Актуальність роботи визначається кількома ключовими факторами. Творчість Вітольда Гомбровича є досить важливою і цікавою як для академічного, так і для широкого загалу читачів. Його романи та оповідання відзначаються глибокою психологічною проникливістю та вишуканою мовною формою, що приваблює читацьку аудиторію. Гомбровича читають та вивчають в усьому світі, що свідчить про його глобальну популярність та вплив на літературну культуру.

Гомбрович порушує неординарні теми, такі як відчуженість, ірраціональність суспільних норм, самоідентифікація тощо. Його роботи відзначаються тонким аналізом людської природи та суспільних явищ, що робить його творчість актуальною для сучасного читача.

Гомбрович відомий своїм унікальним підходом до літератури, що поєднує в собі експериментальні техніки з глибоким філософським змістом. Він часто використовує іронію та сарказм для висміювання суспільних норм та стереотипів.

Попри те, що творчість Гомбровича досить добре вивчена серед польських і українських дослідників, тема "Іншості" в його творчості дотепер розглядалася маргінально. Вона стає ще цікавішою в контексті сучасної європейської гуманітаристики, зокрема у зв'язку з посиленням процесів глобалізації, які збільшують кількість "Інших" у суспільстві та створюють нові форми ідентичності.

Згадані аспекти зумовлюють **актуальність** цього дослідження.

Метою бакалаврської роботи є вивчення художніх проявів, аспектів Іншості в творчості Вітольда Гомбровича.

Реалізація сформульованої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- дослідити поняття Іншого в сучасній теорії літературної компаративістики;
- розглянути літературну етноімагологію як метод вивчення Своїх - Чужих - Інших;

- вивчити поняття Іншого та його сучасні інтерпретації;
- проаналізувати творчість Гомбровича на наявність традиційних та сучасних інтерпретацій Іншого..

Об'єктом роботи є творчість Гомбровича, зокрема його романи “Трансатлантик” і “Порнографія”.

Предметом дослідження є художня реалізація постаті Іншого в творчості Гомбровича.

Методи дослідження. У бакалаврській роботі застосовано ряд філологічних методів дослідження, зокрема: компаративний, імагологічний, метод аналізу, метод синтезу.

Методологічну базу дослідження склали актуальні в сучасному літературознавстві праці вітчизняних і зарубіжних вчених, а також численні студії із широкого кола наукових робіт гуманітаристів з проблематики іншості, зокрема Ю. Коваліва, В. Будного, Д. Лірсена, М. Свідерської, Н. Моренець, І. Жовтоног, тощо.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що це перша в українській полоністиці спроба цілісного дослідження художніх аспектів Іншості у творчості В. Гомбровича.

Практична значущість дослідження полягає в можливості подальшого використання його матеріалів у полоністичних літературознавчих студіях та викладанні польської літератури.

Структура роботи – робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Список використаних джерел нараховує 40 позицій.

РОЗДІЛ 1. Поняття Іншого у сучасній теорії літературної компаративістики

1.1. Літературна етноімагологія як метод вивчення Своїх – Чужих – Інших

Поняття Іншого та Іншості є одним з популярних у сучасній гуманітаристиці, проте не розкритих до кінця питань. Увагу на нього почали активно звертати, як і на більшість інших філософських, літературних та культурних концепцій, в період на зламі ХІХ – ХХ століття, зокрема як на одне з основних понять літературознавчої імагології. Щоб повноцінно розібратися в тому, хто такий Інший, варто почати з характеристики імагологічного підходу в порівняльних студіях.

Як слушно зазначив Юрій Ковалів, “Імагологія (лат. *imago*: образ, зображення і грец. *logos*: слово, вчення) – розділ порівняльного літературознавства, предметом вивчення якого є функціонування художніх образів і образних систем у різнотипних відношеннях (Я – інший, свій – чужий), їхня генеза, встановлення ролі та місця в історії національних і світової літератур, взаємозв’язку із соціальною дійсністю. Імагологія практикувана у французькій та німецькій компаративістиці. Особливий інтерес для імагології мають вічні образи, вічні мотиви, етноментальні моделі того чи того письменства, переосмислювані ним архетипи, еквіваленти певного національного дискурсу в письменствах інших країн” [12, с. 412].

Літературознавча імагологія, як і саме поняття Іншого, не є повноцінно вивченою галуззю компаративістики. Вона почала свій інтенсивний розвиток в другій половині ХХ століття в французькому літературознавстві [39, с. 2].

Імагологія набула особливого розвитку з 1960-х років, коли Гуго Дизерінк модифікував теорію, а Маріус-Франсуа Гійяр, який розумів імагологію як дослідження «образів іноземців» у літературі, розвинув цю концепцію далі. З 2000 року можна спостерігати подальший розвиток теорії та методів європейської імагології (зокрема Андрас; Беллер і Лірсен) [39, с. 2].

Як зазначають В. Будний і М. Ільницький, імагологія є галуззю, яка розглядається не тільки в літературознавстві, але і в багатьох інших дисциплінах, зокрема культурології, антропології, соціології, психології, політичному дискурсі тощо [7].

Предметом вивчення імагології є образи інших країн, народів, національностей, а також, певною мірою пов'язані з цими образами стереотипи, які утворюються в свідомості спільноти.

Як пише О. Бровко: “На сучасну імагологію, її теоретико-методологічні засади особливо значний вплив має антропологія, передусім філософсько-етичні концепти Свого – Іншого, автентичності й ідентичності, які імагологи зі сфери соціопсихологічної проєктують на сферу етнокультурних відносин і процесі” [6, с. 168].

Деякі дослідники вважають імагологію занадто неоднозначною, розмитую, що унеможлиблює її використання для повноцінного літературного аналізу. Хоча поняття Іншості в імагології є обмеженим рамками етнокультурного образу, чітких правил або методології щодо точного інтерпретування тексту досі не сформульовано, що призводить до існування окремих, авторських методів аналізу.

Наприклад, у своїй праці *Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness* “Компаративна Імагологія та Феномен Незвичного” Малгожата Свідерська презентує власний метод використання імагології для літературного аналізу, пояснюючи свою мотивацію “неповноцінністю традиційної термінології та методів імагології, які часто занадто розпливчасті та важкі для застосування на практиці”. Вона базує свій метод на роботах Гуго Дизерінка, феноменологічній герменевтиці Поля Рікера та ідеях, розроблених Жаном-Марком Мура.

Авторка виводить такі основні поняття як: *alter* – “свій” інший, який належить до певної групи, культури, нації; *alius* – “чужий” інший, іноземець або *outcast*, знаходиться поза межами цієї групи; *imagotheme* – так звана імаготема (імагологічна тема) яка включає в себе імагеми (*imagemes*). Імагеми являють

собою будь-яку репрезентацію нації або її культури. Це може бути як стереотипний персонаж, так і згадки митців, визначних місць, подій, тощо [39, с. 2].

У такій концепції поняття Іншого розшаровується і вимагає чіткого розподілення персонажів твору, який аналізується, на “своїх” і “чужих” інших. Такий підхід дещо суперечить більшості існуючих поглядів на це питання, адже “інший” і “чужий” зазвичай є тотожними або близькими за значенням. При цьому, “свій” частіше висвітлюється як частина групи і не розглядається як “інший”.

Концепція Джоєпа Лірсена – пряма протилежність ідеям М. Свідерської, зокрема з точки зору існування повноцінних методологічних засад аналізу поняття Іншого. Лірсен спирається на опрацювання Г. Дизерінка, чиї погляди, хоча й не були популярними, він вважає слушними, зокрема основу його програми - “теоретична узгодженість робить її надійною і працездатною, навіть через півстоліття після її формулювання – що є неабияким інтелектуальним досягненням” [31, с. 17].

Як підсумовує Д. Лірсен, імагологія, в своїй сутності, зосереджується на ідеї етнотипу. Будь-який персонаж в першу чергу характеризується як такий, що належить до певної нації. Варто звернути увагу на те, що спочатку охарактеризовується власне сама нація, народ або культура, до якої належить персонаж. Це відбувається внаслідок приписування їй певних характеристик, або іншими словами формування чіткого етнотипу. Ці характеристики зазвичай описують нарративні тропи та риторичні формули, тобто певну суб’єктивну рису характеру, наприклад англійці “стримані і скуті” або німці “є моногамними”. Етнотипи часто базуються на тих ознаках, які чітко виокремлюють одну націю від інших (Я проти Іншого): “У своїй кінцевій редукції цей типовий ефект може конденсуватися у шаблонну карикатуру: іспанські бої биків, німецькі ледергозен чи французьке «о ля ля». Основною помилкою є апріорне заперечення нормальності: припущення, що нація є найбільш характерною для себе саме в тих аспектах, у яких вона найбільше відрізняється від інших” [31, с. 17].

Водночас, ці етнотипи можуть змінюватися в залежності від контексту, який у свою чергу підпорядковується низці зовнішніх факторів (місце, час написання твору і т.д.). Таким чином, у ХХ столітті може існувати етнотип “братніх народів” а в ХХІ – “орків”, при тому що мова йтиме про одну й ту саму націю.

Отже, можна підсумувати, що в найпопулярнішому своєму прояві імагологія концентрує свою увагу на формуванні поняття Іншого суто через призму національних або культурних характеристик. У цьому зокрема полягає головна критика імагології, яку, як зазначає Д. Лірсен, деякі вчені вважають застарілою. Імагологія не враховує інші, більш новітні (або більш актуальні) прояви Іншості, які не бралися до уваги у період формування основних положень цієї галузі компаративістики, наприклад сексуальна орієнтація, психічні розлади, різка відмінність в світогляді, тощо [31, с. 17].

Досліджуючи поняття іншого в імагології важливо також звертати увагу і на інші наукові галузі, які її використовують. В своїй статті “Імагологія як стратегія дослідження цивілізаційних образів в українській історіографії” Іван Куций розглядає цю галузь компаративістики саме з точки зору української історіографії, приділяючи особливу увагу напрацюванням українських дослідників імагології. Як зазначає автор, “серед науковців неоднозначно вирішується проблема співвідношення імагологічних образів “іншого/чужого”, з одного боку, та стереотипів – з іншого. Часто концепт “іншого/чужого”, як і опозиція “свого/чужого”, аналізується в процесі вивчення стереотипів, адже саме стереотипи (культурні, етнічні, гендерні, релігійні, соціальні) є носіями групових уявлень про “свого/чужого” і відіграють провідну роль у масовій свідомості” [11, с. 4]. Це підтверджує думку про те, що дослідники імагології (незважаючи на сферу діяльності) не мають чіткого визначення концепту Іншого (тут також прирівняного до чужого). Хоча літературознавці також використовують стереотипи як основу для дослідження поняття іншого, на відміну від істориків, які розглядають явище стереотипу у більшому масштабі, предметом їх дослідження лишається авторський текст, який унеможлиблює об’єктивне визначення того чи іншого стереотипу, оскільки зображений в тексті образ так

чи інакше буде лише авторською інтерпретацією. Водночас, один елемент лишається незмінним – яка б наука не розглядала питання Іншого крізь призму імагології – це відбувається суто через вивчення етнообразів і стереотипів, які їх формують.

Отже, можна сказати що імагологія, хоча і закладає певний фундамент для розгляду поняття Іншого, не може повноцінно охарактеризувати його. Поняття Іншого починає проявлятися не лише в національному, культурному, гендерному, релігійному аспектах. Воно починає охоплювати і поняття сексуальної орієнтації, світогляду, з'являється більше субкультурних груп в межах однієї нації або навіть однієї суспільної групи. Таким чином, щоб отримати повноцінну картину цього питання, мусимо розглянути його у ширшому контексті, не спираючись суто на етноімагологічні ідеї.

1.2. Інший та його сучасні інтерпретації.

За сучасним тлумачним словником, «Інший - який відрізняється від названого, даного; який існує, перебуває не в цьому місці, не в цих обставинах; не цей, не той, другий» [16].

Згідно з Маріам Вебстер, «інший» визначається як «той, хто залишився або не включений». «Інший» визначається як особа, яка «протистоїть нам, собі та їм». «Інший» залишається стигматизованим і виключеним із суспільства. Їх стигматизують і відокремлюють від більшості. «Інший» — це «Ідентичність [...] визначається недоліками, знеціненою та підозрілою на дискримінацію» [38, с. 1]. Термін «Інший» має кілька визначень залежно від того, який тип «Іншого» використовує особа для дискримінації іншої значущої особи. «Іншого» можна визначити як невідомого значущого іншого. Це може бути категоризація або вузька категоризація, створена щодо груп у суспільстві [23].

Ідея «інших» існує через існування інших у суспільстві, де люди існують разом. Інший — це не хтось, хто не є частиною нас, а хтось або група людей, які навмисно перебувають поза суспільством. «Інший», «Інакшість» і «Інший» – це

різні міждисциплінарні поняття, які вказують на негативний вплив на підвладну істоту [22, с. 4].

Інший – це поняття, пов’язане з ідеєю ідентичності. Ідентичність індивіда зазвичай є причиною того, що людину відчужують [26]. «Інакшість є результатом дискурсивного процесу, за допомогою якого домінуюча в групі («ми», «я») створює одну або багато домінуючих зовнішніх груп («вони», «Інший») шляхом стигматизації відмінності – реальної чи уявної – представленої як заперечення ідентичності і, отже, мотив потенційної дискримінації» [38, с. 2]. Коли людина ідентифікує себе як чоловіка, вона відокремлює себе від того, щоб бути жінкою; коли людина ідентифікує себе як світлошкіру, вона заперечує факт існування людини з іншим кольором шкіри, не завжди націлений на себе, тому що дана ідентифікація може витіснити або включити себе в конкретну групу.

Ідея «Іншого» – це не лише конструкт, поширений всередині населення західних міст; однак це більш помітно в західних спільнотах. Географія є критичним фактором для «Іншого», зокрема для ідентичності людини. Це спосіб вироблення ідей, припущень і стигматизації цієї особи. Спосіб подачі історії та антропології в суспільстві створює рефлексивну перспективу щодо демонстрації та конструювання ідей «Інших» [22, с. 4].

У своїй статті Н. Моренець розглядає іншість як природне явище, яке в першу чергу виступає з первинного нарцисизму. Коли дитина знаходиться в утробі матері, вона знаходиться в ідеальному середовищі, яке задовольняє всі її потреби, тобто в “раю”. В раю не існує нічого, крім її особистого “я”. Коли ж вона народжується, вона опиняється в “чужому”, хаотичному світі, де все протиставляється її “я”. Цей перший період (4-6 місяців) дитина живе в стані абсолютного нарцисизму, де все, що не є нею, або її продовженням, чуже і погане. З цього випливає схильність людства до розподілення на “своїх” і “чужих”, формування стереотипів, які допомагають визначити все “інше” [4].

Численні дослідники звертаються до ідеї Іншого як джерела диференціації Своїх від Чужих, трактуючи Іншість (інакшість) та процес

іншування як причини виникнення ворожості, агресії, і зрештою, насилля і тероризму.

I. Жовтоног базує своє дослідження на подіях воєнного вторгнення росії в Україну 2022 року. Вона розглядає поняття іншості (otherness) як пряму причину існування тероризму та геноциду. Оскільки іншість - це відокремлення та розрізнення людей на основні релігії, раси, ідеології, світогляду тощо, виникає відмінність свої/чужі, добро/зло, вороги/захисники. Цей розподіл призводить до об'єктивізації як окремих індивідів, так і цілих народів або націй, що власне можна помітити в політиці російської федерації. Водночас об'єктивізація призводить до геноциду і терору, адже коли групи людей змальовують як речі, а зокрема як щось “зле”, “чуже”, “не таке”, це викликає бажання знищити цього “ворога”, дозволяє перетин певних моральних меж і дегуманізацію “інших”. Саме це є причиною атак терористів на об'єкти культурного або інфраструктурного значення, адже метою є приниження, знищення, руйнування тих стовпів, на яких тримається почуття безпеки і повсякденності. Вирішенням конфлікту є діалог, тобто цілеспрямований обмін ідеями, символами і пошук компромісу [10].

Наприклад, у статті “Категорія іншості у філософії Ричарда Рорті: принципи та механізми диференціації” Мейта К. Ю. пише: “Поняття Інакшості у ХХ столітті набуло нового значення через необхідність зрозуміти причини відчуження індивідів у час технічного прогресу та проаналізувати причини двох світових воєн. У цьому випадку особливого значення набуває необхідність слідування механізму поділу Свого та Чужого, який сягає корінням у племінні часи та набуває нового розвитку в неоліберальну епоху, коли людина оцінюється як механізм для продуктивної праці” [36, с. 121].

Ксенія Мейта не єдина дотримується такої думки. Ця думка також повторюється в праці Євгена Бистрицького, який зазначає, що у сучасному соціально-політичному світі Інший часто зображується як Чужий. Тобто всі риси, які його відокремлюють, одразу набувають негативного забарвлення. Ця тенденція стає найбільш поширеною, коли відбуваються будь-які негативні події

великого масштабу, наприклад терористичні акти або війни. “Інший як Чужий – це потенційна екзистенційна загроза, загроза самому існуванню мене та «нас»” [4].

Можна зробити висновок, що будь-хто, хто відхиляється від офіційної прийнятої норми, яка б вона не була, будь-хто, хто не схожий на стандартний продукт, просто не розглядається як повноцінна людина, а потім стає в кращому випадку невидимим, маргіналізується, а у гіршому – загрозою національній безпеці.

Варто також звернути увагу на протиставлення особистості й Іншого. У своїй знаковій праці «Сам як Інший» Поль Рікер пропонує глибоке дослідження самості та ідентичності через призму взаємовідносин між Я та Іншим. Рікер стверджує, що самість за своєю суттю є реляційною, вказуючи на те, що розуміння себе нерозривно пов'язане з розумінням своїх взаємин з іншими. Центральним є його поняття наративної ідентичності, де особиста ідентичність конструюється через історії, які ми розповідаємо про наше життя, забезпечуючи таким чином цілісність та безперервність. Рікер розрізняє "idem" (тотожність) та "ipse" (самість), підкреслюючи динамічну природу ідентичності, яка розвивається з часом. Він акцентує на етичних та моральних аспектах самості, наголошуючи на відповідальності та підзвітності у наших взаємодіях. Крім того, Рікер досліджує роль тіла у формуванні ідентичності та стверджує, що саморозуміння є інтерпретативним процесом, подібним до інтерпретації текстів. Його робота ілюструє тонкий баланс між автономією та залежністю, а також взаємодію між етичними цілями та моральними нормами, пропонуючи всебічну структуру для розуміння себе у відносинах з Іншим [37].

Як зазначає Гайлс Гунн в своїй книзі “The Interpretation of Otherness”, сучасні дослідники звертають увагу на факт змін у сприйнятті світу сучасною людиною. Зокрема, пишуть про те, що уявна здатність дивуватися – чи приймає вона примітивну форму благоговіння й пасивного подиву перед несподіваним, чи більш витончену форму активного, уявного проникнення в способи буття, відмінні від нашого власного – вимагає особливої відкритості на

непередбачуване, певної акцептації несподіванок, натомість більшість із нас не може або не хоче дозволити собі бути настільки вразливими. Звикнувши до незвичайності через надлишок інформації, ми збайдужіли до вражаючого протистояння з Іншістю, яка традиційно надавала форму та зміст літературі, що відобразила наш національний досвід [29, с. 175].

Як влучно описує Г. Гунн: “Важко не погодитися з фактом, що людина стає справжньою людиною або, принаймні, повністю володіє тими можливостями, які надають їй право бути людиною, лише в тій мірі, в якій вона готова визнати Іншого і сформувати думку щодо нього” [29, с. 175].

Висновки до розділу 1

Поняття Іншого є дуже широким і включає в себе багато різних аспектів, які неможливо описати і пояснити через етнообраз, тому недоречно використовувати для опису Іншості лише інструментарій літературознавчої імагології. Попри це, імагологія також привносить в це питання багато доречних ідей, які можна вважати фундаментом у його вивченні.

У своїй найпоширенішій формі імагологія зосереджується на формуванні поняття Іншого виключно через національні або культурні характеристики. Це є головним предметом критики імагології, яку, за словами Д. Лірсена, деякі науковці вважають застарілою. Імагологія не враховує інші, більш сучасні та актуальні аспекти Іншості, такі як сексуальна орієнтація, психічні розлади, різкі відмінності у світогляді тощо, які не були розглянуті в період формування основних принципів цієї галузі компаративістики.

Натомість, звертаючись до сучасних інтерпретацій Іншого, зокрема тих що існують в контексті сучасної європейської гуманітаристики, можна розглядати це питання більш широко. Поняття Іншого пов'язане з питанням самоідентичності. Як зазначають більшість дослідників (Д. Лірсен, П. Рікер, Н. Моренець тощо), Інший проявляється в першу чергу в результаті протиставлення свого власного Я до чужого, і відбуватися це протиставлення може на будь-якій основі, враховуючи що ця диференціація сприймається як відокремлення “свого”

від “чужого”. Деякі дослідники, такі як І. Жовтоног, К. Мейта, Є. Бистрицький співставляють цей процес з процесом формування поняття ворожості, тобто перехід від Іншого до Ворога і пов’язують його з утворенням різноманітних конфліктів. Таке виокремлення і, в результаті, ворожість можуть формуватися на основі будь-яких відмінних рис, які й перетворюють індивіда на Іншого.

Отже, Інший може проявлятися в багатьох формах і вивчатися за допомогою різних методологічних підходів. Незважаючи на такий широкий спектр існуючих ідей про поняття Іншого, можна виділити такі його основні риси:

- Іншим є персонаж чи особа, яка відрізняється від решти представників певної групи або соціуму загалом. Відокремлення може відбуватися як на основі національній або культурній, так і на політичній, релігійній, гендерній, сексуальної орієнтації, світогляду тощо;

- Інший може бути висвітлений в негативному світлі, зображений як Чужий або, в екстремальних випадках, як ворог;

- Іншість проявляється через конкретні риси характеру, які і відокремлюють Іншого від решти. Зазвичай особлива увага приділяється незвичним, нішевим ознакам, які підкреслюють цей контраст.

РОЗДІЛ 2. Типи Іншості у творчості Вітольда Гомбровича

На основі окреслених у висновках до попереднього розділу положень поняття “Іншого” ми можемо провести аналіз творів Вітольда Гомбровича, визначити персонажів-Інших і порівняти їх фактичні характеристики. Таким чином, ми можемо визначити, як саме Гомбрович зображує персонажа, який не вписується в рамки соціуму, і чи співпадає його інтерпретація Іншого з тими, що були розглянуті в цій роботі попередньо.

2.1. “Порнографія” - роман взаємопов’язаних Інших

"Порнографія" – це роман Вітольда Гомбровича, який був виданий в 1960 році. Це дуже провокаційний і скандальний твір, що привернув увагу читачів своїм шокуючим змістом і експериментальною формою. Роман розповідає про моральний розпад суспільства, а також висміює лицемірство і псевдоморальність. "Порнографія" є одним із найбільш відомих творів Гомбровича і вважається одним з найважливіших польських романів ХХ століття.

На початку автор подає інформацію про час і місце дії твору. Події розгортаються в Польщі під час Другої світової війни. Гомбрович описав Польщу, частиною якої є Армія Крайова. У частині першій розповідь ведеться від 1 особи. Події відбуваються в 1943 році, і автор звертається до читачів з наміром розповісти історію, в якій брав участь. Оповідач і головний герой ототожнюється з самим Гомбровичем. Далі подається опис культурних зустрічей у квартирі на вулиці Круча, дискусії про Бога, мистецтво, націю, пролетаріат. На одній із таких зустрічей з'являються Фридерик, надзвичайно знатний літній чоловік. Оповідач отримав листа від свого друга – Іполіта С., поміщика з Сандомирського воєводства, із запрошенням для себе та Фридерика обговорити певні справи [41].

Фридерик репрезентує перший тип Іншості в “Порнографії” Гомбровича, який можна визначити як поведінковий.

“Одного разу з'явився гість – середнього віку, чорнявий, худий, з орлиним носом, – і представився окремо кожному з присутніх, дотримуючись усіх формальностей. Потому він уже майже не розкривав рота” [8, с. 9].

Фридерик – персонаж, який «поводиться» («zachowuje się») найвиразніше. Він свідомий свого місця і ролі в різних соціальних ситуаціях, що тішить Іполіта, Марію, Вацлава та Амелію – інших героїв твору, оскільки цементує їхню дорослу реальність соціальних звичаїв і ввічливих ритуалів, але Вітольд бачить у цій самосвідомості щось удаване.

З самого початку твору Фридерик одразу не вписується в авторське поняття норми поведінки. У літературному клубі перебували нормальні літературознавці, які сперечалися на нормальні теми. Тим часом Фридерик з'являється в творі як чужинець, він виділяється з натовпу своєю незвичайною поведінкою, чим одразу ж привертає увагу оповідача і головного героя:

“Йому подали чай, він випив його, але на блюдці лишився шматочок цукру, тож він простяг руку, аби взяти цукор, та, мабуть, визнав цей порух за недостатньо обгрунтований, тож руку відсмикнув; це видалося йому вочевидь ще недоречнішим, тому він знову простяг руку і з'їв цукор, з'їв, мабуть, уже не задля приємності, а тільки задля того, аби не поводитися недоречно... щодо цукру чи щодо нас? [...] Ця незвичайна поведінка (він, власне, нічого не робив, тільки «поводився», безупинно «поводився») вже тоді, під час першої зустрічі, зродила в мені зацікавлення” [8, с. 10].

Упродовж всього твору Гомбрович-наратор неодноразово наголошує на Іншості Фридерика. Де б він не був, що б не робив, він завжди є якоюсь непередбачуваною істотою, фігурою, яку неможливо описати і пояснити законами цього світу. Хоча Фридерик з самого початку зображується таким, що не повноцінно підпорядковується канонам навіть тієї групи, до якої нібито мав належати, Гомбрович ще більше виділяє його в контексті повсякдення польського села, на тлі якого він змушує навіть буденні речі втратити свою буденність.

“Поруч ішов Фридерик, настільки реальний в ясному світлі дня, що можна було полічити волосинки, що визирали у нього з вух, а також дефекти блідої міської шкіри, Фридерик, повторюю, зсутулений, хирлявий, із запаленими грудьми, в окулярах, з нервовими вустами, руки – в кишенях, загалом – типовий міський інтелігент на грубому тлі села...” [8, с. 17].

Поряд із Фридериком нормальність перестає бути нормальною, звичайні дії несподівано перетворюються на непристойні. Цей незвичайний герой, цей Інший неначе заражає і самого Вітольда своєю іншістю. Його поведінка лякає наратора, адже вона безсумнівно може враз обернутися і проти нього:

“Сидячи поруч із ним, не хотілося нікому зазирати у вічі, бо мені раптом спало на думку: оте щось, що сидить обіч мене, попри свою тихість, – радикальне, радикальне до божевілля!” [8, с. 14].

Такі майже міфічні особливості іншості цього героя автор прирівнює до гри. Всі персонажі-дорослі в творі мають певні уявлення про світ, мають власні правила за якими він має працювати. Іншість Фридерика певним чином ламає ці встановлені закони дорослості. Завдяки своїй грі персонаж, з одного боку, повноцінно вписується в уявлення решти, а з іншого – перевертає їх світ з ніг на голову. Все, що він робить несе в собі певний підтекст, майже неочевидний для зовнішнього споглядача:

“Взяти його з собою, аби там, у селі, він продовжував свою гру... А його тіло – це тіло таке... специфічне? Взяти його з собою, незважаючи на цю його мовчазно-промовисту непристойність?” [8, с. 10].

Штучність Фридерика стає відчутною під час недільної меси, коли він, атеїст, починає молитися, а не просто вдає, що молиться, як від нього очікує Вітольд. Цей епізод має неабиякий вплив на Гомбровича-героя. Церква і віра стають певною мірою точкою відліку для нього. Непередбачувана поведінка Фридерика змушує його замислитись над власними уявленнями про світ. Саме після цієї сцени в церкві Гомбрович починає помічати той уявний контакт між Генею і Каролем, починає заражатися поведінковою іншістю Фридерика. Ця фальшива, але щира молитва перетворює месу на послідовність порожніх жестів,

позбавлених свого символічного значення: хоча поведінка Фридерика має на меті зміцнити дорослий світ зрілих цінностей, вона ініціює хаос, викриваючи його нещирість.

“Але Фридерик, що сидів на лаві поруч з Іполітом, раптом опустився на коліна... це трохи порушило мій спокій, бо було вже трішки занадто... й мені важко було відігнати думку, що на коліна він опустився, аби не зробити чогось, що не було б опусканням на коліна. [...] ...і я зрозумів, що приводити цього чоловіка до костюлу було цілковитим божевіллям. Бога ради, його належало тримати якнайдалі! Костюл був найстрашнішим з місць, де він міг з'явитися!” [8, с. 20].

Іншість може проявлятися в багатьох формах, але Гомбрович, мабуть, має одне із найнезвичайніших зображень цього феномену. Він зображує свого персонажа не як такого, що не вписується в стереотипи певної нації або групи. Ні, Фридерик – це якась магічна і містична істота, людина настільки ексцентрична, що сама її присутність змушує все довкола деформуватися, як в кривому дзеркалі. Гомбрович зображує його іншість як щось міфічне, незбагненне, небезпечне. Вона впливає на Гомбровича-персонажа, захоплює його думки, змушує враховувати всі її прояви. Коли Вітольд, за сюжетом, помічає “зв’язок” Кароля і Гені, він одразу повертається думками до Фридерика, намагаючись вгадати, чи той також помітив це. Правильніше навіть було б сказати, що Гомбрович очікує цього від Фридерика, адже він визнає і поважає його іншість, його химерність:

“А Фридерик, Фридерик, що знав про них Фридерик, гасячи цигарку, бавлячись кульками з хліба? Фридерик, Фридерик, Фридерик! Фридерик, що сидів тут, за цим самим столом, в цьому домі, серед цих нічних полів, у цьому клубку стихій! Зі своїм обличчям, яке було суцільною провокацією, бо понад усе остерігалось саме провокацій. Фридерик!” [8, с. 31].

Фридерик дуже вміло ховає свою іншість від інших людей. Він робить це настільки вправно, що це помічає лише Гомбрович. Вітольда дратує поведінка Фридерика через її штучність. Але в той же час він надто скептичний, щоб

повірити, що його власний погляд на речі є більш справжнім [31, с. 19]. “Фредерик-деміург”, – як його назвав Едвард Фіал, – “який є і має абсолютну свідомість, також працює проти сім’ї” [27, с. 37]. Своїми намаганнями виплекати цей уявний зв’язок між Генею і Каролем, Фридерик проектує свою іншість на них (і загалом на всіх оточуючих). У результаті цього вони разом з Гомбровичем свідомо намагаються зруйнувати попередньо встановлені зв’язки в сім’ї дівчини. Геня має вийти заміж за Вацлава – сусіда-юриста. Однак, це не вписується в плани Фридерика щодо Гені і Кароля, тому спочатку він змушує Вацлава ревнувати, а в кінці твору останній взагалі помирає.

Вітольд Гомбрович – не єдиний автор який описує в своєму творі поведінкового Іншого. Такого героя можна знайти і в творах інших письменників, наприклад 30-річний француз Мерсо з твору “Сторонній” Альберта Камю. Так само як і Фридерик, він вибивається зі встановлених суспільством уявлень про нормальність. На відміну від Фридерика, якого можна в першу чергу охарактеризувати ексцентричністю і непередбачуваністю дій, Мерсо виділяється своєю байдужістю та відсутністю емоцій. Протягом усієї книги можна побачити, як Мерсо суперечить тому, що вважалося б нормальною людською реакцією. Його фокус зосереджується більше на фізичних реакціях життя, а не на психічних. Мерсо не виявляє справжньої пристрасті до інших людей, наприклад, не плаче на похоронах матері та не виявляє справжньої любові до Марі (його дівчини) [31, с. 225].

Незважаючи на такі відмінності, цих персонажів все одно поєднує їх Іншість, а саме – їх нестандартна поведінка. Про цьому, варто зауважити, що ні Мерсо, ні Фридерик своїх дій не соромляться, вони існують в своєму власному світі й мають на меті нічого іншого крім як задовольнити власні бажання.

Отже, Фридерик – поведінковий Інший, тобто такий, який вирізняється саме своєю поведінкою. Його дії, хоча вони і не помітні для більшості героїв твору окрім наратора, яскраво вибиваються з суспільно прийнятної норм. Фридерик непередбачуваний, химерний, містичний, Інший, і ця його іншість проявляється в його поведінці.

Другий тип Іншості, презентований у “Порнографії”, можна визначити як дитячу Іншість. Кароль і Геня – персонажі “між дитинством і дорослістю”, герої-підлітки, тобто не-дорослі. На перший погляд вони нічим не виділяються серед інших персонажів твору. Вони не вирізняються з групи так, як це робить Фридерик, не мають його дивності, химерності.

Однак, можна сказати, що Кароль і Геня все ж таки Інші. По-перше, як вже було згадано – вони молодші від всіх інших персонажів. По-друге, їх іншість, так як і у випадку з Фридериком, проявляється саме в очах наратора, тобто головного героя твору – Гомбровича.

Як зазначає Данієль Джаст у праці “Важке дитинство дорослої людини: старіння та зрілість у “Порнографії” Вітольда Гомбровича”, письменник у своїй творчості часто звертається до тематики віку і дорослішання [32, с. 17]. Звичайно, ця тема більш яскраво виражена в творі “Фердидурке”, але і в “Порнографії” вона чітко відслідковується. Як пише автор: “Подібно до того, як зрілий світ умовностей є штучною конструкцією, такою ж є приватна реальність Вітольда, сповнена незвичайних зв’язків і прихованих відповідностей. Його реальність не є більш реальною чи природною, ніж реальність інших дорослих персонажів” [32, с. 19].

За словами Ханджо Беррессема, Вітольд діє на первинному рівні реальності, який служить «природною силою, що об’єднує людей однієї природи» [25, с. 155]. Так само Пер Хультберг порівнює Вітольда з сучасним алхіміком, який виокремлює чисті елементи чоловічого (Кароль) і жіночого (Геня) і намагається об’єднати їх у природній гармонії [30, с. 187]. Напів дитяча реальність Вітольда не є більш чистою або більш природною та елементарною, ніж дорослий світ умовностей. Це також конструкт, про що свідчить часте сумнівання Вітольда в тому, що він бачить. Наприклад, коли він зауважує, що притиснуті до спідниці руки Гені якимось чином пов’язують її з Каролем, її рухи відповідають його рухам.

“Рухи її, поки вона йшла переді мною – у натовпі в жаркій тисняві, – теж якось «відносилися» до нього, були неначе пристрасним додатком до його рухів – тут, поруч, у тому самому натовпі. Чи це так? Чи це не омана?” [8, с. 31].

Після того, як він усвідомлює, що Фридерик бачить такі ж взаємини між Каролем і Генею, що й він, це усвідомлення спонукає двох дорослих об'єднати свої сили й почати активно плекати ці взаємини, а не просто спостерігати за ним здалеку. Вітольда дратує дитячість героїв, їх невинність, присутність і відсутність взаємин між ними. В очах Гомбровича вони настільки болісно інші, що ця іншість мала б їх неодмінно пов'язувати одне з одним. Проте цього не відбувається. Натомість, Гомбрович-герой лише більше заглиблюється в своє порнографічне марення, як він сам це називає:

Ні, цього незмога було терпіти! Нічого, нічогісінько! Тільки моя порнографія, що підживлювалася ними! Та моя лють, спричинена їхньою безмежною глупотою: цей шмаркач, дурний, як дірявий чобіт, і ця гуска-дурепа! Адже тільки глупотою можна було пояснити те, що – нічого, нічогісінько! [8, с. 24].

З цього випливає, що навіть в уявленні оповідача Кароль і Геня – інші, і вирізняє цих героїв саме їх дитяча невинність. Вони не піддаються дорослим уявленням про світ, їх юність виокремлює їх на тлі дорослого світу і робить їх дитячими Іншими.

2.2. Інший на тлі аргентинської полонії у “Транс-Атлантику”

Роман Вітольда Гомбровича «Транс-Атлантик» – це спроба визначити самобутність польської національної форми, це також гіркий трактат про Польщу та поляків.

Починається твір реалістично, а саме з опису прибуття героя до Буенос-Айреса в серпні 1939 року. Герой також є оповідачем. Гомбрович доповнив його деякими рисами своєї біографії, зокрема тим, що він молодий, багатообіцяючий письменник. Його ім'я повторюється в романі десятки разів і має бути взяте в лапки. Це свідомо художня спроба письменника, тому героя не можна

ототожнювати з самим Вітольдом Гомбровичем. Юнак відчувається втраченим на чужині, тому шукає допомоги як у польській дипломатичній місії, так і у своїх старих друзів. Він не хоче повертатися до охопленої війною Польщі. Він хоче залишитися в Аргентині і жити тут гідно. Через деякий час він втягується в інтригу навколо намагань аргентинського мільйонера Гонсало здобути прихильність польського юнака Ігнація.

Герой потрапляє в середовище польської еміграції. Це середовище показано гротескно, навіть карикатурно. Традиційні стереотипи мислення та моделі поведінки польських емігрантів при зіткненні з аргентинською культурою виявляються смішними та архаїчними. Тому картина кола емігрантів не є оптимістичною. Це ворогуючі між собою люди – інтригани і змовники. Прикладом може слугувати поведінка групи поляків – Барона, Пичкала та Чумкали. Вони ділові партнери, але не довіряють один одному. Вони при кожній нагоді згадують усі минулі образи. Кожен намагається знайти союзників самотійно. Більш того, це люди, які не мають власної думки. Не краща ситуація і з міністром, який очолює польське дипломатичне представництво.

Еміграція культивує релікти шляхетського життя: полювання, катання на санях, хоча в новій дійсності вони можуть викликати лише сміх. Організуються патріотичні заходи, створюються патріотичні організації та найдивніші товариства, як-от Товариство Лицарів Острозьких, які мають на меті підкреслити польськість і важливість поляків. Честь поляка понад усе. Один з героїв – справжній поляк пан Томаш - не може уявити собі захисту доброго імені свого сина інакше як на дуелі. Цей герой уособлює традиційні чесноти поляка – патріота. Це знатна, серйозна людина, яка не може дозволити собі проявити слабкість, і він дотримується традиційних цінностей, навіть якщо вони заостенілі і застарілі.

Гомбрович протиставляє дві концепції. Одна – це Вітчизна (слово, яке походить від “отець”, “батько”), яку особливо яскраво й оригінально представляє згаданий пан Томаш, батько Ігнація. Вітчизна символізує те, що старе, що, на думку оповідача, обмежує, що не дає полякам знайти себе. Друга концепція –

Синчизна (слово походить від “син”, неологізм Гомбровича) – незріла, молода, смілива, розкута, націлена на майбутнє. Так само, як Ігнацій – син Томаша, який символізує Синчизну Закінчення роману викликає подив. Герой, який розривався між батьківщиною та країною еміграції, не обирає жодної сторони. Натомість він будує концепцію майбутньої нації та батьківщини – Синчизни [40].

В аналізованому романі можна виокремити кілька типів Іншого. Перший з них – це квір-Інший, який проявляється в образі Гонсало. Можна було б навести аргумент, що іншість Гонсало мала б розглядати суто як етнічна, з точки зору імагологічного дослідження. Однак, у творі майже не звертається увага на національність героя, в його образі не закодовані етнічні стереотипи, крізь які можна було б сформулювати уявлення автора про аргентинців загалом. Натомість домінативною виступає друга ознака іншості цього персонажа – квір-відмінність.

Як зазначає Червінська Т. Г. в своїй статті “Квір-теорія в предметному полі гендерних досліджень: специфіка та концептуальні засади”, поняття квір було введене до наукового дискурсу працями Терези де Лауретіс і Джудіт Батлер. Термін “квір” включає в себе все те що не підлягає нормі, тобто патріархальному гетеронормативному порядку. За словами авторки: ““Дивна”, "ексцентрична", "інакша" квір-ідентичність не піддається однозначному визначенню, вона завжди є мінливою, плинною і "підривною" (субверсивною) по відношенню до будь-якої нормативної системи. Зрозуміти її можна лише зсередини, з точки зору діючої особи, яка "представляє" власну самість собі й іншим” [21].

Гонсало – аргентинець, мільйонер, якого Гомбрович зустрічає на одному з літературних вечорів, організованих елітою польської еміграції. Герої одразу стають товаришами, адже вони обидва є Іншими. Гонсало – гомосексуаліст, який відкрито про це говорить, Гомбрович – герой і наратор поляк, який хотів би зокрема про це говорити, але належить до певної етнічної групи, що чітко

дотримується поведінкових моделей, живе за усталеними схемами відносин, яких він відкрито не поділяє й уже тим самим стає Іншим, не-поляком.

“– О! – скрикнув він. – Знаю я відразу твою і знаю, що ти таємницю мою відкрив (і губи його червоніли), але знай, що в особі моїй ти Друга маєш і Шанувальника, бо ти ходінням своїм усіх перемиг...” [9, с. 48].

Гонсало – гомосексуаліст, він ексцентричний і драматичний. Ці його особливості проявляються в тому, як він поводить, його зовнішньому вигляді і навіть в інтер'єрі його будинку. Свою іншість, тобто свою сексуальну орієнтацію Гонсало зовсім не приховує, а навпаки, він одразу ділиться з Гомбровичем своєю історією життя і як він знаходить своїх партнерів, прикидаючись власним лакеєм, пояснюючи це тим, що інакше наражав би своє життя на небезпеку а своє багатство на розкрадання.

“– Поглянь, панночку, на одяг мій. Я ходжу вбраний як простий Наглядач або Перукар і сорочка в мене за 3 песо – а це для того щоб Багатством своїм себе не виказати; бо досі мене б уже, мабуть, із десять разів би задушили [...] От тому я, хоч і палац маю, сам свого власного лакея вдаю” [9, 51 с.].

Варто зазначити, що Іншість Гонсало є активним рушієм сюжету в творі. Саме завдяки його нестандартній сексуальній орієнтації вони зустрічають Ігнація і його батька Томаша. Ця іншість створює конфлікт між Вітчизною і Синчизною, старим і новим поколінням польської еміграції. Іншість Гонсало кидає виклик консервативним уявленням Томаша (і подекуди героя Гомбровича) про світ, що призводить до дуелі між цими двома персонажами, яка відбувається на рушницях але без куль. Навіть в такій, здавалося б, серйозній ситуації, Гонсало продовжує вигравати своєю гомосексуальністю. Весь його образ кричить про його квірність, починаючи від різкої контрастності зі “скромним і тихим” Томашем і Гонсало “у блиску й шику всіх шат своїх”. Він то надягає то знімає капелюха, кокетує, наче навмисне підбурює свого супротивника Томаша:

“Гонсало, капелюхом своїм об землю вдаривши, пістолет підняв і стрілив. Лужком гуркіт розлігся, але Порожньо” [9, с. 92].

Таким чином, Гонсало можна визначити як квір-Іншого. Він вирізняється на фоні всіх інших героїв саме своєю ексцентричністю, своїм характером, своєю задекларованою сексуальною орієнтацією. Іншість Гонсало відіграє важливу роль в творі. Можна сказати, що цей персонаж є дзеркалом, у якому відбивається консерватизм, патріархальність традиційного польського світу. Саме крізь призму його квірності виявляються всі недоліки застарілого світогляду таких персонажів як Томаш і решти польської еміграції.

Другий тип Іншого у “Трансатлантику” – світоглядний Інший, якого репрезентує Гомбрович-герой.

Як слушно зазначила Катерина Строганова, “Гомбрович-герой опиняється в колі Полонії – громади польських емігрантів – і стає знаряддям Гомбровича-автора для драстичних роздумів над властивостями польської самоідентичності” [19, с. 156].

Гомбровича-героя в “Транс-Атлантику” також можна розглядати крізь призму Іншого. Він насамперед виділяється на тлі решти персонажів-поляків завдяки своїй неоднозначності. З одного боку, Гомбрович – “неповноцінний патріот”. На початку твору, коли головний герой дізнається що на Батьківщині почалася війна, він одразу ж приймає рішення залишитися в Аргентині, на відміну від його друзів, які також подорожували крейсером і одразу вирішили повернутися додому. Він заохочує їх якомога скоріше пливати назад:

“– Тож пливіть ви, пливіть, Земляки, до Народу свого! Пливіть ви до Народу вашого світого, либонь, Проклятого! Пливіть до Монстра того св. Темного, що віками здихає і здохнути не годен!” [9, с. 12].

З іншого боку, Гомбрович є продуктом традиційного польського виховання, тому його мучать докори сумління; він приходить до польського посольства, щоб водночас самоствердитися у своїй польськості, об’єднатися з іншими поляками та отримати від них допомогу.

“... і в цей самий момент мене огорнула найжахливіша тривога, і я подумав, що краще мені до Посольства піти, ох, піду я, так, піду, піду, Боже милосердний, піду, краще піду... і пішов” [9, с. 17].

Гомбрович одразу займає антагоністичну позицію щодо інших поляків. Він соромиться зацикленості Міністра на консервативній ідеалізації минулого Польщі та ігноруванні нового. У результаті цієї сутички він перетворюється з нікому невідомого письменника на “Генія Гомбровича”:

“Геніїв, великих Героїв, щоби перед людьми похизуватись, і ось, мовляв, маємо Генія Гомбровича, а отже, щось значимо, яка слава наша і заслуга, який Палац наш, які меблі, ширми, штучки дрючки; ...” [9, с. 25].

Це не єдиний раз, коли Гомбрович-герой опиняється в такій ситуації. Протягом всього твору від головного героя будуть вимагати приймати рішення, а точніше займати конкретну позицію, обирати ту чи іншу сторону. Наприклад, коли Гомбрович вперше зустрічає Гонсало, хоч він і ставиться до аргентинця з недовірою, та все ж таки погоджується з ним товаришувати. Однак, коли герой дізнається про намір свого нового приятеля звабити польського підлітка, він знов опиняється на роздоріжжі. З одного боку на нього давить Гонсало, просячи познайомити його з Ігнацієм і його батьком Томашом. З іншого боку, Гомбровича мучить його “польська” совість, адже як можна знайомити гея-аргентинця з підлітком-поляком, з сином поляка-батька.

Такі прояви іншості Гомбровича як персонажа можна прослідкувати протягом всього твору. Однак цю ознаку персонажа можна проаналізувати і з іншого боку. Як вже згадувалося, Гомбрович не до кінця вписується в межі своєї групи, якою є польська еміграція в Буенос-Айрес. Він не погоджується з консервативними поглядами своїх співвітчизників. Коли Томаш викликає Гонсало на дуель, Гомбрович ховає кулі, щоб жоден з дуелянтів не помер. Під кінець твору він також відмовляється від “Вітчизни” і натомість приймає “Синчизну”, тобто ставить майбутнє нації вище за її минуле, що й підтверджує його відмінний від решти поляків світогляд, робить його Іншим.

Ще один тип іншості, який можна виділити у романі – поколіннева іншість, яка проявляється в образі Ігнація, сина Томаша. На відміну від розглянутої в попередньому підрозділі дитячої іншості Кароля і Гені, образ Ігнація є більш символічним. Молодий поляк – єдиний персонаж, який протягом

всього твору не вимовляє жодного слова. Його мовчання промовисте. Чи Гомбрович-автор не надає йому права голосу, адже розуміє, що молодь у патріархальному суспільстві, яким є польське, з (не)удаваної пошани до старших намагається не висловлювати відмінні думки? Або автор сам не впевнений, чи Ігнацій стане будівничим нової форми патріотизму - Синчизни? Відповідь на ці питання може бути дискусійною. Так чи інакше Ігнацій жодним чином не реагує на події твору, він не має власної думки щодо того, що відбувається. Іншими словами, він просто існує. Лише ця ознака цього персонажа вже виокремлює його серед решти, проте цього недостатньо для того, щоб зробити його Іншим.

Ігнацій – представник молодого покоління поляків, так званої Синчизни. Саме ця характеристика надає йому ознаки Іншого. На відміну від решти персонажів твору, Ігнацій є наймолодшим, він репрезентує новизну, протиставлення майбутнього минулому, відмову від консервативних поглядів старшого покоління. Таким чином, хоча в “Транс-Атлантику” Іншість персонажа-підлітка також зосереджена на його віковій ознаці, як і в “Порнографії”, у цьому творі вона набуває більш символічного значення, порушує проблему різних поколінь однієї нації, що й підтверджує потребу в дещо відмінній категоризації.

Висновки до розділу

Проаналізувавши творчість і героїв Вітольда Гомбровича, можемо визначити наступні типи Інших: поведінковий Інший (Фридерик “Порнографія”), дитячий Інший (Кароль і Геня “Порнографія”), квір-Інший (Гонсало “Транс-Атлантик”), світоглядний Інший (Гомбрович “Порнографія”), а також поколіннєвий Інший (Ігнацій “Транс-Атлантик”).

У творі “Порнографія” Вітольда Гомбровича можна виділити два типи Інших – поведінкового Фридерика і дитячих Кароля і Геню. “Порнографія” – це роман взаємопов’язаних Інших. Різкі відмінності певних героїв існують лише в тісному зв’язку з рештою персонажів. Неможливо назвати Фридерика Іншим без постійної уваги Гомбровича-наратора до його містичної особи і його химерної

поведінки. Своїми діями він впливає на сюжет і на всіх довкола. Він призводить до смерті Вацлава, заражає своєю іншістю Вітольда і плекає уявний інтимний зв'язок між Каролем і Генею.

Однак, поведінковий Інший не є феноменом присутнім ексклюзивно в творчості Гомбровича. Подібних персонажів можна знайти й в інших авторів, наприклад герой Альберта Камю Мерсо в творі “Сторонній”. Як було розглянуто попередньо, обидва персонажі мають відмінності, але вони об'єднані своєю Іншістю, а саме нестандартною, неприйнятною в суспільстві поведінкою.

Натомість другий тип Іншого, розглянутий в цьому розділі, є більш характерним для Гомбровича. Автор неодноразово порушує проблему дорослішання в своїй творчості, як зазначає Данієль Джаст у своїй праці “Важке дитинство дорослої людини: старіння та зрілість у “Порнографії” Вітольда Гомбровича”. Незважаючи на те, що цей мотив можна чіткіше прослідкувати саме в творі “Фердидурке”, він присутній і в “Порнографії” також. З цього випливає цей тип Іншого – дитячий, який розкривається в образах Кароля і Гені – персонажів-підлітків.

Так як у випадку Фридерик, іншість Кароля і Гені в першу чергу набуває обрисів саме в сприйнятті оточуючих їх персонажів. Молоді герої не видаються якимись особливими або незвичайними з першого погляду. Проте їх дитяча невинність привертає увагу Вітольда і Фридерика. Саме в їх очах вони раптом набувають особливих, незвичних рис, стають Іншими. Дитячість Кароля і Гені проявляється в певному ламанні стереотипів Вітольда і Фридерика, які щиро впевнені, що підлітки мають слідувати всім законам романтичного твору, мають бути неодмінно створені одне для одного. Однак, їх очікування не підтверджуються, адже дитяча Іншість Кароля і Гені існує наперекір всім дорослим уявленням про світ.

Ще три типи Іншого в творчості Гомбровича можна визначити на тлі аргентинської полонії у “Транс-Атлантику”, а саме квір-Інший в образі Гонсало, світоглядний Інший Гомбрович-герой і поколіннявий Інший Ігнацій. В цьому

творі Інші існують завдяки контрасту між суспільством польської еміграції в Аргентині і тими, хто в цю групу не вписується.

Гонсало – аргентинець мільйонер, і хоча з першого погляду від решти героїв його відділяє саме національність, його образ не можна розглядати з точки зору етноімагології, в якій зазвичай іншість вивчається на основі етнічних стереотипів. Вітольд Гомбрович не звертає особливої уваги на етнічну приналежність свого героя, натомість в творі акцентується його сексуальна орієнтація. Гонсало – гомосексуаліст, він ексцентричний і надмірно драматичний. Своє захоплення молодими парубками, а зокрема сином старого поляка Томаша Ігнацієм, він не приховує, а навіть виставляє напоказ. Його сексуальна орієнтація, тобто його Іншість є одним з головних рушіїв сюжету в творі, його поведінка створює конфлікт між Вітчизною, тобто консервативними поглядами старшого покоління поляків, і Синчизною, тобто новою формою патріотизму молодого покоління.

Другий тип – світоглядний Інший в образі Гомбровича-героя. Цей персонаж, який також є наратором твору, мав би належати до однієї групи разом з рештою персонажів поляків. Однак, при детальному аналізі, можна підсумувати, що він все ж таки відрізняється від них. Гомбрович не виступає щирим патріотом своєї країни. Він відмовляється повертатися додому, коли дізнається, що почалася війна, а також соромиться сліпої ідеалізації минулого Польщі й консервативних поглядів решти поляків. Він також протягом всього твору займає нейтральну позицію щодо всього, що відбувається довкола. Гомбрович уникає відповідальності обрати ту чи іншу сторону, завжди залишаючись десь посередині, наприклад, коли він ховає кулі в рукав на дуелі Томаша і Гонсало. Саме такі його особливості, відмінність в світогляді, і відрізняють його на тлі решти персонажів, роблячи його світоглядним Іншим.

Останній тип Іншого в творчості Гомбровича – це поколіннєвий Інший в образі Ігнація. Ігнацій – єдиний персонаж в творі, який не має жодної репліки. Проте, це не єдина його унікальна ознака. Він також є наймолодшим героєм в творі. Його Іншість є дещо символічною – Ігнацій репрезентує молоде покоління

полярів, новизну, протиставлення майбутнього минулому, відмову від консервативних поглядів старшого покоління, тобто все, чим є Синчизна.

Висновки

У Висновках узагальнено результати дослідження.

Творчість Вітольда Гомбровича є популярним об'єктом дослідження літературознавців в усьому світі. Його твори порушують низку важливих питань, зокрема проблему формування та кризи особистої ідентичності, конфлікт між індивідом і суспільством, феномен маскарადу і соціальних масок, абсурдність людського існування, протистояння між молодістю та зрілістю, роль сексуальності та еротики, питання національної ідентичності, а також гротескність і абсурдність соціальних явищ. Через свої твори він критикує конформізм, умовності та раціональність, показуючи вплив соціальних ролей на справжню сутність людини і звертаючись до актуальних тем, які досі викликають інтерес у читачів та дослідників.

Поняття Іншого є популярним напрямом дослідження, зокрема в межах галузі літературної компаративістики – імагології. Поняття Іншого дуже широке і не може бути повністю описане через етнообраз, тому літературознавча імагологія не завжди достатня для його пояснення. Однак, імагологія надає фундаментальні ідеї для розуміння Іншості, зосереджуючись на національних та культурних характеристиках, що часто критикують як застарілий підхід. Вона не враховує сучасні аспекти Іншості, такі як сексуальна орієнтація, психічні розлади та відмінності у світогляді. Сучасні європейські гуманітарні науки розглядають Іншого в ширшому контексті, пов'язуючи це з питанням самоідентичності та протиставленням власного Я до чужого. Цей процес може призводити до формування ворожості та конфліктів. Інший може відрізнитися за національною, культурною, політичною, релігійною, гендерною, сексуальною або світоглядною ознакою і часто сприймається в негативному світлі, аж до перетворення на ворога.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених як поняттю Іншого, так і творчості Вітольда Гомбровича, взаємозв'язок між цими двома темами залишається майже не вивченим. Це підтверджує актуальність

дослідження і вказує на те, що існують кути, під якими твори Гомбровича ще не розглядалися.

Відповідно до існуючих досліджень з питання Іншості, Інший — це персонаж або особа, яка відрізняється від решти представників певної групи або соціуму за національними, культурними, політичними, релігійними, гендерними ознаками, сексуальною орієнтацією, світоглядом тощо. Інший часто висвітлюється в негативному світлі, зображуючи його як Чужого або навіть ворога в екстремальних випадках. Іншість проявляється через конкретні риси характеру, які відокремлюють Іншого від решти, при цьому особлива увага приділяється незвичним або нішевим ознакам, що підкреслюють цей контраст. Персонажі Вітольда Гомбровича відповідають майже всім зазначеним критеріям. Відповідно до цього факту, а також враховуючи те, що більшість з них належать до однієї національності, в аналізі не було використано етноімагологічний підхід. Натомість, у розглянутих творах Вітольда Гомбровича “Порнографія” і “Транс-Атлантик” було визначено наступні типи Інших: поведінковий, дитячий, квір, світоглядний, поколіннєвий.

Постать Іншого в творах Гомбровича реалізується через тісну взаємодію персонажів, де Інший стає рушійною силою сюжету і джерелом конфліктів, які виникають через їхні відмінності від решти. Ці відмінності часто проявляються в нішевих формах, таких як химерна поведінка, ексцентричний світогляд або нестандартні риси характеру. Гомбрович не акцентує увагу на національності своїх персонажів, навіть коли вона відрізняється, адже для нього важливіше показати, як ці персонажі вирізняються через специфічні ознаки, наприклад, сексуальну орієнтацію, ментальні відмінності або інші індивідуальні особливості.

Персонажі-Інші у Гомбровича часто стають каталізаторами змін і конфліктів у сюжеті, провокуючи інших персонажів і розкриваючи приховані аспекти їхньої особистості. Вони можуть символізувати різні соціальні, культурні або психологічні аспекти, що робить їх багатовимірними та складними фігурами в контексті твору. Наприклад, такі персонажі можуть представляти

поколіннєві розбіжності, як молодь, що протистоїть старшим поколінням, або інші форми соціального розмежування, які стають центральними елементами наративу.

Гомбрович використовує Іншого не лише для створення конфліктів, але і для глибшого дослідження тем самоідентичності, суспільного тиску та людської природи. Іншість у його творах часто має символічне значення, представляючи ширші соціальні і філософські концепції. Таким чином, персонажі-Інші не просто відрізняються від інших, але й слугують метафорами для різних видів ідентичності та відчуження, що дозволяє Гомбровичу досліджувати складність людських стосунків і конфліктів у різних соціокультурних контекстах.

Дослідження творчості Гомбровича крізь призму Іншого можуть продовжуватися і розглядатися як у контексті гуманітарних наук, так і на основі імагологічних досліджень, що дозволить розширити і осучаснити поняття Іншості. Такий підхід відкриває можливості для глибшого аналізу соціальних та культурних відмінностей у творах Гомбровича, а також може бути застосований для аналізу української літератури, зокрема для вивчення теми Іншого в різних літературних контекстах.

Список використаних джерел

1. Алієва З. К. К. Азербайджансько-українські літературно-культурні взаємини другої половини ХХ – початку ХХІ століття: Імагологічний дискурс : дис. ... д-ра філ. наук: 10.01.05. Київ: 2021. 617 с.
2. Алієва З. К. Образ «Я»/Інший як проблема імагології. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. Літературознавство. Луцьк, 2013. №13 (262). 3-6 с.
3. Алієва З. К. Формування стереотипів культурної перцепції в аспекті міжкультурної комунікації. Збірник наукових праць. Педагогічна освіта: теорія і практика. Кам'янець-Подільський: 2013. Вип. 13. 168-172 с.
4. Бистрицький Є. Народження Чужого здентичності спільноти. *Ideology And Politics Journal*. 2020. № 2 (16). 42 с. URL: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2020.01.00012>
5. Брацка М. Проблеми сучасного польського літературознавства і компаративістики. Навчальний посібник. Антологія. Київ: Талком, 2020. 384 с.
6. Бровко О. О. Основи компаративістики. Навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи та підготовки до модульних робіт студентів. Луганськ: ЛНУ, 2012. 168 с.
7. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник для студ. вищих навч. закл. / Будний Василь Володимирович, Ільницький Микола Миколайович. - Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 430 с.
8. Гомбрович В. Порнографія. / пер. з пол.: Олександр Гриценко. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. 168 с.
9. Гомбрович В. Транс-Атлантик. / пер. з пол.: Андрій Бондар. Львів: Видавництво Старого Лева, 2015.
10. Дизерінк Х. Імагологія та питання етнічної ідентичності // Літературна компаративістика. Вип. IV : Імагологічний аспект сучасної компаративістики : стратегії та парадигми. Ч. II. Київ : ВД «Стилос», 2011. С. 382–395.
11. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора. Київ : «Основи», 2003. 503 с.

12. Жовтоног І. Феномен іншування як механізм виникнення ворожості. Науково-теоретичний альманах Грані. 2022. Т. 25. №6. 132-137 с. URL: <https://doi.org/10.15421/172280>
13. Куций І. Імагологія як стратегія дослідження цивілізаційних образів в українській історіографії. 1-8 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kutsyi_Ivan/Imaholohiia_iak_stratehiia_doslidzhennia_tsyvilizatsiinykh_obraziv_v_ukrainskii_istoriohrafii.pdf?PHPSESSID=66rqoskl3uc4cdcn8j82i580p3
14. Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки-про-іншого. Київ: Дух і Літера : Задруга, 1999. 312 с.
15. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А – Л. 412 с.
16. Методології сучасної літературної компаративістики. Збірка наукових праць відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України / Ред. Сиваченко Г. М. Київ: 2020. 633 с.
17. Моренець Н. В. Образ «іншого» - від первинного нарцисизму до аргументу ідеологічної риторики. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/327a298c-5829-456e-ba9c-f5f425eb8ca4/content>
18. Наливайко Д. С. Літературна компаративістика. Київ, 2011.
19. Словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%96%D0%BD%D1%88%D0%B8%D0%B9>
20. Строганова, К. Автор і персонаж Вітольда Гомбровича в світлі антропології літератури, Київські полоністичні студії, (35). 2019. 334-348 с.
21. Строганова, К. Анти-Міцкевич: розрахунок з польськими літературними ідолами у прозі Вітольда Гомбровича. Київські полоністичні студії, (36). 2020. 312-319 с.
22. Строганова, К. Нація і національність у прозі Вітольда Гомбровича. Волинь філологічна: текст і контекст, (27). 2019. 153-162 с.

23. Хожевські К. Антропологічні виміри прози вітольда Гомбровича : дис. ... д-ра філ. наук: 04.09.23. Київ: 2023. 200 с.
24. Червінська Т. Г. Квір-теорія в предметному полі гендерних досліджень: специфіка та концептуальні засади. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №4 (29).
25. Abdul Magied S. Othering, Identity, and Recognition: The Social Exclusion of the Constructed Other. 2022. P. 7.
26. Ahmed, S. On being included: racism and diversity in institutional life. Durham, NC: Duke University Press. 2012.
27. Bachman, J. (2020) "Cases Studied in Genocide Studies and Prevention and Journal of Genocide Research and Implications for the Field of Genocide Studies," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*: Vol. 14: Iss. 1: 2-20. URL: <https://doi.org/10.5038/1911-9933.14.1.1706>
28. Berressem, H. Lines of Desire: Reading Gombrowicz's Fiction with Lacan. Evanston. 1998. 155 с.
29. Dąbrowski M. Swój/Obcy/Inny/ Gdzie jesteśmy? / Mieczysław Dąbrowski // *Przegląd Humanistyczny*. 2007. Nr 3. S. 1–10.
30. Dąbrowski M. Swój/Obcy/Inny : z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej. Izabelin : Świat Literacki, 2001. 218 s.
31. Dervin, F. Discourses of Othering. In K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel (Eds.), *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (Vol. Volume 1: A-D). (The Wiley Blackwell-ICA international encyclopedias of communication). New York, NY: John Wiley & Sons Ltd. 2015. URL: <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi027>
32. Fiała E. Transgresje racji moralnych w „Pornografii” Gombrowicza. *Teksty Drugie*. 2002. 3. S. 35-56.
33. García-Bullé S. What Is Otherness, and Why Do We Need to Understand It? 2022. URL: <https://observatory.tec.mx/edu-news/what-is-otherness/>
34. Gunn G. The Interpretation of Otherness. Literature, Religion, and the American Imagination. New York: Oxford University Press, 1979. P. 175.

35. Hultberg P. Pornografia i alchemia: prolegomena do analizy Pornografii Gombrowicza. *Pamiętnik Literacki*, 64:2, 1973. P. 179-188.
36. Inny, inna, inne : o inności w kulturze. Pod red. M. Janion, C. Snochowskiej-Gonzalez i K. Szczuki. Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN, 2004. 350 s.
37. Joep L. Imagology: On using ethnicity to make sense of the world. *Iberic@1*, 2016. 10. P.13-31.
38. Just D. The Difficult Childhood Of An Adult: Aging And Maturity In Witold Gombrowicz's Pornografia. 2020. P. 17-39. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ruslit.2020.09.002>
39. Kacik M. Mit fantastyczny w "Pornografii" Witolda Gombrowicza *Pamiętnik Literacki* : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. 2003. 94/4. P. 99-115.
40. Lipiec W. Pornografia Gombrowicza jako gra. *Roczniki Humanistyczne*. 1982. T. 30, 1. S. 102-127.
41. Mathew D. A Familiar Stranger: An analysis of the character Mersault in the novel *The Stranger*. *JETIR*, 2021. V. 8, 6. P. 225-228. URL: <https://www.jetir.org/papers/JETIR2106433.pdf>
42. Meita K. The Category of the Otherness in Richard Rorty's Philosophy: the Principles and Mechanisms of the Differentiation. 2022. P. 121. URL: <http://nzpr.ukma.edu.ua/article/view/273600/268957>
43. Ricour P. *Oneself as Another*. / translated by Blamey K. Chicago: The University of Chicago Press, 1994. P. 363.
44. Staszak, J. F. Other Otherness. *International Encyclopedia of Human Geography*. 2008.
45. Świdarska M. *Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness* University of Warsaw. *Comparative Literature and Culture*. 2013. P. 1-8.